

אוניברסיטת תל-אביב
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
בית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ

חיים קולוניאליים בפלשתינה, 1920-1948:

חברה ותרבות בריטיים בשטח מנדט

**Colonial Lives in Palestine, 1920-1948:
British Society and Culture in a Mandate Territory**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

חגית קריק

העבודה הוכנה בהדרכת

פרופ' בילי מלמן

דצמבר 2017

תקציר

עבודה זו עוסקת באזרחים בריטים בפלשתינה¹ בתקופת המנדט, בין השנים 1920 ו-1948. היא, למיטב ידיעתי, ההיסטוריה החברתית והתרבותית השיטתית הראשונה של הקהילה הקולוניאלית הבריטית בפלשתינה. היא גם אחד המחקרים הראשונים העוסקים בהיסטוריה חברתית ותרבותית של קהילות קולוניאליות אירופיות בשטחי מנדט. העבודה מציגה תמונה מורכבת ומגוונת של חיים בריטים בפלשתינה המנדטורית ומתמקדת בהיבטים חברתיים ותרבותיים שטרם זכו לתשומת לב מחקרית. היא היסטוריה של קולוניאליזם הבוחנת אותו במבט 'מלמטה למעלה', של גברים, נשים וילדים בריטיים שהתיישבו בפלשתינה לתקופות קצרות וארוכות: אנשי מנהל, שוטרים וחיילים, אנשי עסקים ויזמים, עובדים של חברות מסחר ותעשייה בריטיות, אנשי כמורה ומיסיונרים, רעיות וילדים.

העבודה מתחקה אחר דפוסי התגבשותה של הקהילה וחושפת התפתחות רפרטוארים של חיי יום יום ועיצוב של מגוון הזדהויות² והתנסויות מנדטוריות בקרב אזרחים בריטים במרחב קולוניאלי ספציפי. באמצעות גילוי ושחזור מבנה הקהילה, היחסים בין קבוצות בתוכה וההיררכיות המעמדיות והמגדריות ביניהן, מוסדותיה, עבודה ופנאי, מגורים וצרכנות, נהגים וריטואלים וחי יומיום, היא מבקשת לחשוף את האופנים השונים שבהם אורגנו, נוהלו, נחו ויוצגו המרחב הפרטי והציבורי הפיסיים של הבריטים וכיצד עיצב הקולוניאליזם לא רק את חייהן של קהילות לאומיות וחברות מקומיות, אלא גם את חייהם של סוכניו.

אולם עבודה זו אינה רק מלאכת שחזור וחשיפה של התנסויות מגוונות ושקנים היסטוריים נעלמים. ההתחקות אחר חברה ותרבות בריטיים בפלשתינה מאפשרת להאיר את התהליכים התרבותיים הטבועים בבסיסו של הפרויקט המנדטורי כפרויקט מודרניזציה ואת האתגרים והמתחים שזימנו נסיבותיה הייחודיות של המציאות המנדטורית בפלשתינה. באמצעות בחינת היבטיה החומריים, האתניים, המעמדיים והמגדריים של הנוכחות הבריטית בפלשתינה העבודה מבקשת גם לשפוך אור על הזיקה שבין נוהגי חיים, הזדהויות ואידיאולוגיות של הקולוניאליסטים לבין הפוליטיקה המנדטורית והאימפריאלית ולהעריך את משקלם בעיצוב ייצוגיו של השלטון המנדטורי.

בחינת המקרה הפרטיקולרי של הקהילה הבריטית בפלשתינה בתקופת המנדט מאפשרת גם למפות ביטוי מקומי וצורה ייחודית של קולוניאליזם בין שתי מלחמות עולם ולהאיר פרקטיקות וייצוגים קולוניאליים בעידן האימפריאלי והסדר העולמי החדש שלאחר מלחמת העולם הראשונה. בשלבה בין היסטוריה מנדטורית לזו הבריטית, הקולוניאלית והאימפריאלית, מבקשת העבודה להוסיף שחקנים היסטוריים חדשים למחקר על יחסי הגומלין בין מטרופולין לבין הפריפריה, ולהעשיר את המחקר על

¹ בחרתי להשתמש במונח 'פלשתינה' לתיאור חבל הארץ שקיבלה ממשלת בריטניה כשטח מנדט מטעם חבר הלאומים לאחר מלחמת העולם הראשונה ובו שלטה בין השנים 1920 ו-1948. למגוון כינוייה של הארץ בתקופה זו משמעויות פוליטיות ושימוש במונחים השונים משתנה ותלוי בנקודת מבט והשקפה. המונח 'פלשתינה-א"י' היה שמה הרשמי של הישות המנדטורית בשפה העברית אך מאחר שמחקרי עוסק בבריטים, שכינו את המקום בשמו האנגלי 'Palestine', סברתי כי המונח 'פלשתינה' הוא הקרוב ביותר באופן כתיבתו ובהגייתו לשם שהיה שגור בפי בני הזמן דוברי השפה האנגלית.

² השימוש במושג 'הזדהות' (identification), ולא 'זהות' (identity), מציין 'תהליך' דינאמי ולא 'מצב' סטטי ולהדגיש את האקטיביות של הסוכנים הלוקחים חלק בתהליכים של הגדרה וייצוג עצמיים. ראו:

Rogers Brubaker and Frederick Cooper, "Beyond 'Identity'", *Theory and Society*, 29, 1, 2000, 1–47

יצירתן, היווצרותן והתפתחותן של תרבויות קולוניאליות. סינטזה זו בין המקומי לאימפריאלי והעולמי, מאפשרת גם להאיר באור חדש את מקומה של האימפריה בפלשתינה ואת מקומה של פלשתינה באימפריה, ולבחון השפעות הדדיות של תהליכים היסטוריים והתפתחויות תרבותיות, חברתיות, מגדריות וחומריות. במובן זה מאפשר המחקר 'לחלץ' את פלשתינה משוליותה האימפריאלית בהיסטוריוגרפיה ומההתבוננות בה דרך הפריזמה המקומית או הלאומית לבדן, ולמקמה במרחב חברתי ותרבותי בריטי ואימפריאלי כולל.

העבודה מתבססת על מגוון רחב של מקורות ראשוניים, כתובים וויזואליים. מאחר שהיא מבקשת להתחקות אחר התנסויותיהם וחוויותיהם של בריטים, כיחידים וכקבוצות, היא נשענת בעיקרה על קורפוס נרחב של חומרים אישיים מסוגים שונים: מכתבים ויומנים, אוטוביוגרפיות וספרי זיכרונות, מסמכים פרטיים, ראיונות ותצלומים. במהלך המחקר עלה בידי לאתר, בארכיונים שונים ברחבי בריטניה, אוספי חומרים אישיים של 152 בריטים שחיו בפלשתינה במהלך תקופת המנדט, וכן מספר ניכר של אוטוביוגרפיות וספרי זיכרונות שהתפרסמו. רובם נחשפים בעבודה זו, ולראשונה ייעשה בהם שימוש כדי לכתוב היסטוריה חברתית ותרבותית של הבריטים בפלשתינה בתקופת המנדט. כדי לסרטט דיוקן מורכב של הקהילה הבריטית ולחשוף שחקנים היסטוריים נעלמים, הוענקה בעבודה זו חשיבות לגילוי עדויותיהם של מי שבאופן מסורתי נעדרו מההיסטוריוגרפיה הקולוניאלית בכלל וזו הפלשתינית בפרט: נשים וילדים בריטים, ובריטים בני המעמדות הנמוכים - ברובם שוטרים, שחשפו לא רק סובייקטים היסטוריים חדשים אלא גם נרטיבים מגוונים, משלימים או סותרים, לאלה הדומיננטיים.

בנוסף לעשרות הארכיונים האישיים, מחקר זה נשען גם על קורפוס נרחב של חומרים ויזואליים, בעיקר תצלומים, הלקוחים מארכיונים ציבוריים ופרטיים. תצלומים מבטאים באופן חזותי יחסים והייררכיות בין בני אדם וקבוצות, אידיאולוגיות ודימויים ומשמשים כלי רב ערך לחשיפת ייצוגי של השלטון המנדטורי והם אפשרו חשיפה ופענוח של תרבות חומרית, חיי יום יום, פרקטיקות מגדריות, חברתיות ותרבותיות, שלא פוענחו על ידי ניתוח החומרים הכתובים לבדם. מקור מרכזי נוסף הוא עיתון הפלשתיני *פוסט (Palestine Post)*, היומן היחיד בשפה האנגלית שיצא לאור במשך רוב תקופת המנדט, המהווה מקור עשיר לחשיפת חייה החברתיים והתרבותיים של הקהילה הבריטית. העיתון נבחן גם כבמת שיח של חברי הקהילה שחשפה ייצוגים, הרגלי צריכה, סוגיות ודיונים ציבוריים. העבודה עושה שימוש גם בפרסומים ומסמכים רשמיים של ממשלת המנדט. בין חומרים אלה ניתן למנות מגוון של דו"חות, פרסומים ותיקים מחלקתיים שסיפקו מידע רב ערך על אנשי הקהילה ועל מוסדותיה. שילובם של חומרים מגוונים ובהם יומנים, מכתבים, אוטוביוגרפיות, ספרי זיכרונות, ראיונות, תצלומים, פרסומים ומסמכים רשמיים וכן מאמרים, מדורים, פרסומות ומודעות בפלשתיני *פוסט*, אפשרו רמות שונות של תיעוד, שיחזור וניתוח של תרבות וחברה בריטיים בפלשתינה וסייע ביצירתו של פסיפס מורכב והטרונגי של התנסויות קולוניאליות.

העבודה נחלקת לארבעה חלקים תמטיים. **החלק הראשון** מבקש להציג, לראשונה, תמונה של הקהילה הבריטית בפלשתינה בכללותה ואת מרכיביה הדמוגרפיים והחברתיים. **הפרק הראשון** מוקדש למיפוי כללי של הקהילה ולניתוח מאפייניה באמצעות סרטוט פרופיל כמותי ודמוגרפי של הקהילה. פרק זה מתבסס על נתונים סטטיסטיים המאפשרים, לראשונה, אומדן של גודלה ומיפוי של פיזור הגיאוגרפי של

הקהילה וחלוקותיה על-פי מגדר, גיל, עיסוק והשתייכות דתית. עוד נבחנים בפרק ריבודה החברתי של הקהילה וביטויי בטקסים ובהיבטים שונים בחיי היומיום, ובדרך זו נחשף סדר חברתי קולוניאלי ייחודי לזמן ולמקום. **הפרק השני** מתמקד בקבוצות וביחידים בתוך הקהילה הבריטית באמצעות הפריזמה של העיסוק שלהם בפלשתינה, ומסרטט את דיוקן של שלוש קבוצות: אנשי מנהל, שוטרים במשטרת המנדט ואנשי הקהילה הלא-רשמית. נתונים סטטיסטיים, מסמכים מוסדיים ועדויות אישיות משמשים בפרק זה לבחון מאפיינים כמו גיל, מעמד והשכלה וכן גם את מערכת הגיוס והמיון של מוסדות שונים והפרופיל שביקשו לאפיין בנציגיהם. הדיון בקבוצות משלים ומושלם על ידי ביוגרפיות המדגימות מסלולי קריירה וחיים מקצועיים של פרטים ובוחר את המניעים שלהם להגיע לפלשתינה.

החלק השני נע מנתונים כלליים לבחינת מקומם של משפחה, נישואין, ילדים ובית בחייהם, התנסותם ועולמם של בריטים בפלשתינה. נישואין, ילדים והבית הבריטי בפלשתינה עוררו את החרדות העמוקות ביותר באשר לגבולותיה ותדמיתה של הקהילה הקולוניאלית-ושל השלטון עצמו- ושימשו גם אתרים מרכזיים להבניית גבולות תרבותיים, חברתיים ואתניים, בתוך הקהילה הבריטית ובינה לסביבה המקומית. **הפרק השלישי** עוסק בתא המשפחתי ובתפקידים שמילא באידיאולוגיה ובפרקטיקה האימפריאלית. המתחים שהיו כרוכים הן בנוכחותם של גברים רווקים ונשים רווקות בקהילה הקולוניאלית, הן בנוכחותן של רעיות בהן והן בקשרים מיניים ורומנטיים עם מקומיים, מבטאים מבנים של כוח ושליטה, אידיאולוגיות דומסטיות והבניות אתניות ומגדריות. באמצעות התחקות אחר דפוסי היכרות וטקסי נישואין נבחנות גם סוגיות הקשורות לחשיבות המשפחה בשימורה של האימפריה ובאחדות הקהילה הקולוניאלית, ולמשפחה האימפריאלית- כמושג וכפרקטיקה המכילים צורות שונות של יחסים והיקשרויות. **הפרק הרביעי** מציג את המחקר הראשון המתחקה אחר ילדים בריטים בפלשתינה ובהיבטים של גזע, מגדר, תרבות ומעמד שהיו כרוכים בנוכחותם בה. הפרק בוחן את פרקטיקת שליחתם של ילדים בריטים ללימודים בבריטניה, סוגיית חינוכם במוסדות חינוך מקומיים ונוכחותם במרחב הציבורי והדומסטי. הוא עוסק בהרחבה בדיון שהתקיים בתוך הקהילה הבריטית על חינוכם של ילדים בריטים והסכנות האורבות לגופם, נפשם וזהותם מהסביבה המקומית. סוגיות אלה משקפות את חרדותיה של הקהילה במלוא עוצמתן וחושפות שיח גזעי וכן פערים חברתיים עמוקים בתוך הקהילה. **הפרק החמישי** מתמקד בבית הבריטי בפלשתינה כמקום פיזי המייצג הזדהויות אישיות וקולקטיביות וכאתר מרכזי לביסוס תדמיתו ויוקרתו של השלטון הקולוניאלי. כמו-כן חושף הפרק את האופן שבו שועתקו בין כותלי הבית יחסי כוח גזעיים, חברתיים ותרבותיים ואת תנועתן של אידיאולוגיות, דימויים וחפצים ברחבי האימפריה ובין הקולוניה לבין המטרופולין. הפרק מתחקה אחר דפוסים שונים של הסדרי מגורים, מגוון האמצעים שנועדו לבדל את הבית הקולוניאלי מהסביבה המקומית ולייחדו בה, ארגונו וניהולו של הבית, הפונקציות שמילאו חדרי הבית ורהיטים וחפצים בתוכו.

החלק השלישי בעבודה בוחן את הגוף הבריטי בפלשתינה כאתר מרכזי של התנסויות, פרקטיקות גופניות, חרדות, ייצוגים ודימויים, ששימשו אמצעי להבניה של זהות קבוצתית ולביסוס סמכותו של השלטון. היגינה, בריאות וכושר גופני קושרו כולם לגוף הפיסי, שנטען במשמעויות לגבי התנהגות ואופי, קידמה ומודרניות, אתניות, מעמד ומגדר. הגוף הבריטי בפלשתינה היה אובייקט לצפייה מאחר שייצג את האומה,

הגזע והשלטון הבריטיים וייצוגיו ואופן הטיפול בו הושפעו ממגוון של תנאים ונסיבות מקומיים. **הפרק השישי** עוסק בגוף הבריטי כמוקד לחרדות מפני הסביבה המקומית ובסכנות שנתפשו כאורבות לו במובנים פיסיים ונפשיים. חלקו הראשון מוקדש לנהגי יומיום בתחום הדיור, ההיגיינה והרפואה, ששימשו להגנה על גופם של הבריטים, אולם סייעו גם לבדל בין בריטים למקומיים. חלקו השני של הפרק בוחן מגוון רחב של פרסומות מהפלשתיין פוסט לתוספי תזונה שיוצגו כאמצעי רב ערך לתיקון הגוף ולהבראתו. הוא מתמקד ברטוריקה שהתבטאה בפרסומות אלה ובייצוגיהם של הגוף האירופי/בריטי ושל אידיאולוגיות דומסטיות ונורמות מערביות. **הפרק השביעי** מתמקד בגוף הקולוניאלי הגברי, כמקור להבניית סמכות וכוח ולעיצוב מודל של גבריות אימפריאלית. הוא מצביע על כך שהיבטים מגדריים נקשרו לשליטה ועוצמה פיסיים ומוסריים וכי גוף זה היה מקור לחרדות וליחסי כוחות פוליטיים, אתניים וחברתיים וזירה של מתחים בין ייצוגים שונים של גבריות. בפרק נבחנים מאפייניו הפיסיים של הגוף כגון צבע עור ומבנה גוף, גיל ביולוגי וכן התנהלותו של הגוף. הפרק בוחן גם את פיתוח הגוף והשמירה עליו באמצעות ספורט. מאחר שהגוף המנדטורי הבריטי הושווה לגוף המקומי, הערבי והיהודי, נבחנת בפרק הסטריאוטיפיזציה שלהם ובמוקדה היחס לשיער הפנים, גידולו וייצוגיו שבטאו הבדלים תרבותיים. יותר מכל חלק אחר בגוף האוריינטלי, ביטא השיער ראיות של גבריות מקומיות המנוגדות לגבריות הבריטית או המערבית.

החלק הרביעי של העבודה עומד על יצירתם של מרחבים תרבותיים בריטיים בתוך המרחב הציבורי המקומי. זאת כדי לבחון את עיצובן והתגבשותן של הזדהויות תרבותיות ולאומיות ואת זיקתם של הבריטים לפלשתינה, לפרויקט הקולוניאלי, לבריטניה ולאמפריה. **הפרק השמיני** בוחן את רשת המוסדות הוולונטריים הבריטיים שנוצרה במהלך תקופת המנדט ומתמקד במספר ארגונים אזרחיים מרכזיים שהפכו בהדרגה למרחבים בריטים מובהקים: מועדון הספורט הבריטי בירושלים (Jerusalem Sports Club) ו'אגודת הדרמה הירושלמית' (Jerusalem Dramatic Society), אגודת תיאטרון החובבים הפופולארית ביותר בפלשתינה ואחד המוסדות התרבותיים החשובים בחיי הקהילה הבריטית. באמצעות הדיון בשתי התאגדויות נוספות, 'מועדון הצייד של רמלה' (Ramle Vale Hunt) ו'אגודת הגינון הירושלמית' (Jerusalem Horticultural Society), הפרק בוחן את מיקומה של הפעילות הבריטית הן במרחב הציבורי העירוני והן במרחב הפיזי הטבעי, הייררכיות ודינמיקה של שיתוף בתוך הקהילה והדרה ממנה. **הפרק התשיעי** בוחן חגיגות ריטואליות שנחגגו בפלשתינה מדי שנה, בהן גובשה הקהילה הבריטית מסביב לסמלים ומסורות. בה בעת קבוצות שונות בתוכה עשו בהן שימוש כדי להגדיר את הזדהותן ואת השתייכותן לקבוצה לאומית (אנגלית, סקוטית, אירית או וולשית), תרבותית, דתית או חברתית. בפרק נסקרות חגיגות כמו יום הולדת המלך הבריטי השנתיות ואירועים חד פעמיים כיובל למלכותו של ג'ורג' החמישי (במאי 1935) והכתרת ג'ורג' השישי (במאי 1937), המעידים על משמעותו וסמליותו של בית המלוכה הבריטי בין שתי מלחמות עולם. הפרק משחזר ומתחקה גם אחר חגיגות חג המולד, המדגימות כיצד מסורות דתיות ותרבותיות שיובאו מהמטרופולין הותאמו למציאות המקומית והשתלבו במסורות חדשות שנוצרו בפלשתינה. כמו כן מדגים הפרק את ההבחנות הלאומיות והאתניות בתוך הקהילה הבריטית, באמצעות

בחגיגת חגיגות הפטרוניים הקדושים הלאומיים: חגיגות יום דייוויד הקדוש הוולשי, יום פטריק הקדוש האירי ויום אנדרו הקדוש הסקוטי.

העבודה שוזרת רפרטוארים של חיי יום יום, מוסדות ותרבות חומרית במרחב הפרטי והציבורי של בריטים בפלשתינה, תפישות של האימפריה ושל פלשתינה וייצוגים שלהן. כל אלה עיצבו הזדהויות והשתייכויות בריטיות מנדטוריות ועוצבו על ידן, ובו בזמן היו, למעשה ובאופן סמלי, כלים לביסוס סמכותו של השלטון המנדטורי ומנגנוני הכוח של המדינה הקולוניאלית. העבודה מבקשת אפוא להציב במרכז של ההיסטוריה של הפרויקט המנדטורי בפלשתינה את הבריטים- כקהילה וכמגוון של קבוצות ופרטים- כסוכנים קולוניאליים הפועלים בה ומשפיעים עליה מחוץ למסגרת המדינתית הפורמאלית ובה בעת מושפעים ממנה באופן אישי ואינטימי. העבודה מראה כי לסוגיות כגידול וחינוך ילדים, זוגיות ונישואין, הסדרי מגורים, חולי וטיפול רפואי, תזונה וכושר גופני, היו היבטים פוליטיים וציבוריים וכי הן היו חלק בלתי נפרד מפרויקט המודרניזציה המנדטורי ומהניסיון לשמר את תדמיתם, כוחם וסמכותם של השלטון ושל נציגיו הרשמיים והלא-רשמיים. ואולם יותר משניתוח זה מעיד על כוח, הוא מבקש להאיר את הסתירות והחולשות של הקולוניאליסטים, תוך הדגשת ההטרגוניות, ההייררכיות והמתחים הבלתי פתורים בתוך הקהילה הבריטית, הפיקוח ההדוק על מי שנמנו עליה ומשמועם בעזרת רפרטואר של מנגנונים של פיקוח ושליטה, והחרדות שעיצבו את התנסויותיהם היומיומיות.

העבודה מתחקה גם אחר מורכבות הזדהויותיהם של הקולוניאליסטים הבריטים ומדגימה כיצד המושג 'בריטיות' בפלשתינה בתקופת המנדט כלל מערכת מורכבת של נוהגים, נורמות התנהגות וראויות תרבותיות, אתניות, חומריות ומגדריות. היא בוחנת את ביטוייהם הפיסיים, החומריים, הרגשיים והסמליים של הזמניות והארעיות שאפיינו את נוכחותם בפלשתינה, של זיקותיהם- למולדת שמעבר לים, לפלשתינה ולאמפריה- ושל תנועתם במרחב האימפריאלי. באמצעותם היא מבקשת לעמוד על כינון ועיצוב של מגוון זיקות והזדהויות נזילות שיצרה התנועה המתמדת על ציר גיאוגרפי ומדומיין שנמתח בין פלשתינה לבריטניה- אלה הגדירו יותר מכל את התנסויותיהם של הקולוניאליסטים הבריטים בפלשתינה ואת חייהם הקולוניאליים.